

Esittelyssä alkusanakieli

ULLA VANHATALO JA HELI TISSARI

1 Johdanto

Tämän katsauksen¹ tavoitteena on esitellä alkusanakielen² (*Natural Semantic Metalanguage*, jatkossa NSM) pääperiaatteet, sen täysimittainen³ suomenkielinen versio sekä menetelmän käyttöä. Rajaamme tarkastelun tutkimuskäyttöön⁴ tarkoitettua alkusanakielen suomenkieliseen versioon. Käsittelemme aluksi lyhyesti alkusanakielen historiaa ja filosofista taustaa. Katsauksen edetessä perustelemme tarpeen mukaan alkusanajon suomenkielisten vastineiden valintaa. Nostamme myös esiin joitakin erityisesti suomen kielen näkökulmasta ongelmallisia kohtia. Lisäksi viittaamme paikoin niin sanottuihin virallisiin linjauksiin ja tuomme esiin omat, niistä mahdollisesti poikkeavat näkemyksemme.

Alkusanakieli on Anna Wierzbickan 1970-luvulla luoma semanttisen analyysin menetelmä, jonka tavoitteena on muotoilla tietty semanttinen sisältö yksinkertaisemmin uudestaan. Alkusanakieli perustuu teoriaan kaikille ihmisille yhteisistä, kielestä riippumattomista ajattelun ja käsitteenmuodostuksen yksiköistä eli alkusanoista. Alkusanat ja niihin liittyvä pelkistetty kielioppi muodostavat minikielen, jonka avulla on tarkoitus pystyä selittämään periaatteessa kaikkien maailman kielten kaikki sanat ja

1. Olemme kiitoksen velkaa useille anonyymeille referoille, joiden erinomaisten palautteiden pohjalta tämä katsaus on löytänyt lopullisen muotonsa. Kiitämme Alfred Kordelinin säätiötä työn tukemisesta.

2. Otamme tässä katsauksessa kantaa myös terminologisiin kysymyksiin. Esitämme useille aiheeseen liittyville keskeisille käsitteille suomenkielisiä vastineita (esim. *alkusana*, *alkusanakieli*, *edustus*, *peruslauseke*, *selitys*, *selitysmalli*, *upotus*, *vaihtoehto*). Suomenkielisiä nimityksiä tarvitaan myös lisää: esimerkiksi alkusanajon kategorisoinnissa käytetyille nimilapuille (*determiners* tai *mental predicates* jne.) ja selitysmalleissa käytetyille otsikoille (*lexico-syntactic frame*, *dictum* jne.; tarkemmin ks. NSM:n kotisivu). Suomennostyo jatkuu Tieteen termipankissa.

3. Alkusanakielen käyttöä on sovellettu suomeen aiemminkin: Seija Tuovila on esittänyt väitöskirjassaan (2005) suomenkieliset vastineet osalle alkusanoista (ks. tämän katsauksen taulukkoa 1) ja soveltanut menetelmää tunnesanojen semantiikan kuvaukseen.

4. Painotamme tässä tutkimuskäyttöä siksi, että helmikuussa 2016 alkusanakielestä esiteltiin yleis-tajuistettu versio (ks. www.65sanaa.fi; Vanhatalo & Torkki, tulossa 2017). Tässä katsauksessa esiteltävä akateeminen versio on vertailukelpoinen muiden julkaistujen alkusanakieliversioiden kanssa.

asiat. Alkusanateorian mukaan sanan merkitys voidaan tällä minikielellä selittää ilman kehämääritelmiä. Sanojen ja ilmiöiden selittämisen lisäksi alkusanakieltä on käytetty kieliopin semantiikan selittämiseen (esim. Wierzbicka 1988b).

Alkusanakieltä on 1970-luvulta alkaen aktiivisesti kehitetty lähinnä Australiassa Wierzbickan ja Cliff Goddardin työryhmässä. Menetelmä on kasvanut alkuperäisestä lingvistikisestä kehyksestään kulttuurintutkimuksen, erityisesti kulttuuristen avainsanojen ja kulttuuristen skriptien⁵ tutkimisen sekä kulttuurienvälisen pragmatiikan suuntaan (esim. Wierzbicka 2003). Viime vuosina tutkimuskohteina ovat olleet lisäksi esimerkiksi kiro sanat (Goddard 2015), kivuntutkimus (Goddard & Zhengdao 2014) ja musiikki (Tien 2015).⁶

1.1 Lähtökohtana alkusanat ja pelkistetty kielioppi

Alkusanakieli perustuu joukkoon atomimaisia alkusanoja ja yksinkertaiseen kielioppiin. Alkusanat ovat abstraktiotason käsitteitä, joita ilmaistaan luonnollisten kielten sanoilla. Ilmiasultaan ne ovat tavallisia yleiskielen sanoja: *minä, sinä, tietää, tahtoa, tuntea, ajatella, hyvä, paha, iso, pieni, sama, osa, lähellä, kaukana, ehkä, jos, ei* ja niin edelleen. Alkusanat on laskutavasta riippuen noin 60–70. Niihin liittyvä kielioppi on annettu niin sanottujen peruslausekkeiden muodossa (ks. verkkoliitettä). Tämä tarkoittaa sitä, että esimerkiksi alkusana TAPAHTUA⁷ voi esiintyä rakenteissa ’jotain tapahtuu’, ’jotain tapahtuu jollekulle/jollekin’ tai ’jotain tapahtuu jossain (paikassa)’.

Ajatus mahdollisista universaaleista merkitysyksiköistä on vanha (Locke 1995 [1690]; Schopenhauer 1977 [1815]; jopa Platon 2009: 268), mutta vasta Wierzbicka kehitti ideasta varsinaisen semanttisen analyysin menetelmän. Vaikka alkusanoja on verrattu kemian alkuaineisiin, käsitys universaaleista ajattelun yksiköistä jää tietysti hypoteettiseksi. Hypoteesi jäänee vahvistumatta, mutta alkusanoilla on selitetty kohtuullisen onnistuneesti hyvin erilaisia asioita.

Universaaleja merkitysyksiköitä eli semanttisia primitiivejä etsitään myös muualla leksikaalisessa semantiikassa (ks. esim. Borin 2012). Alkusanakieli poikkeaa muista ennen muuta pyrkimyksessään huomattavan pieneen määrään primitiivejä.

Alkusanakielen teorian mukaan alkusanat ovat universaaleja ydinkäsitteitä, jotka voidaan löytää kaikista luonnollisista kielistä. Kaikkien kielten yhteisessä ytimessä on minikieli, jonka realisoitumia on yhtä monta kuin on kieliäkin (esim. Wierzbicka 2014: 33). Minienglantia vastaa minisuomi, minivenäjä, miniranska ja niin edelleen. Jokainen näistä minikielistä voi toimia kulttuuririippumattomana metakielenä merkitysten analysoinnissa, kulttuurien vertailussa ja eri elämänalueiden käsitysten tutkimisessa. Tämä metakieli toimii yhtäläisesti kaikissa kielissä, kulttuureissa, paikoissa ja ajoissa

5. Kulttuurinen avainsana on leksikaalinen aines, johon on tiivistynyt jotain tietylle kulttuurille ominaista. Tällaista avainsanaa on tyypillisesti vaikea kääntää muille kielille, se on mahdollisesti taaiaan esiintyvä ja produktiivinen, ja lisäksi se usein liittyy johonkin kohdekulttuurissa tärkeään toimintamalliin eli kulttuuriseen skriptiin. (Ks. lisää esim. Wierzbicka 2003.)

6. Ks. NSM:n kotisivu.

7. Alkusanakielessä on tapana kirjoittaa selityksestä irrallaan esiintyvät alkusanat suurin kirjaimin.

– ja kielestä toiseen käännetty selitykset eivät lähtökohtaisesti saa mukaansa lisämerkityksiä (ks. kuit. Vanhatalo, Tissari & Idström 2014: 87). Teorian mukaan kaikki maailman ihmiset voivat periaatteessa ymmärtää samalla tavalla sen, mitä alkusanoilla sanotaan.

Väitettä alkusanojen ja niihin liittyvien kieliopillisten rakenteiden löytymisestä kaikista maailman kielistä ei tietenkään voida todistaa oikeaksi, mutta erilaisista kielistä (esim. ewe, japani, mandariini, ranska, samoa ja thai) tehdyt tutkimukset kuitenkin viittaavat siihen, että tällainen universaalien käsitysten joukko olisi olemassa (Goddard & Wierzbicka toim. 1994). Alkusanojen tunnistamista mahdollisimman monista kielistä pidetäänkin tärkeänä osana menetelmän jatkokehittämistä ja teorian vahvistamista. Jokainen uudelle kielelle käännetty alkukieliversio antaa samalla käyttäjilleen mahdollisuuden kokeilla omankielistä semanttisen analyysin työkalua käytännössä.

1.2 Alkusanakieli leksikaalisen semantiikan kentällä

Leksikaalisen semantiikan teoriat voidaan ryhmitellä löyhästi tiettyihin ajanjaksoihin liittyviksi (ks. Geeraerts 2010). Tässä ryhmittelyssä alkusanakieli on sijoitettu neostrukuralistisiin teorioihin (mts. 127–136). Nähdäksemme luokittelu osuu kohdilleen: alkusanakieliteoriassa sanalla ajatellaan olevan jokin selitettävissä oleva perusmerkitys ja tämän merkityksen ajatellaan olevan jaettavissa erilaisiin komponentteihin. Siinä missä kognitivisteilla merkityskäsitys on maksimalistinen, neostrukuralisteilla se on minimalistinen.

Ensi näkemältä oletus universaaleista alkusanoista saattaa näyttää poikkeavan Suomessakin harjoitettavan kognitiivisen semantiikan teorioista, joiden mukaan merkitys on ennen kaikkea kielikohtainen. Merkityksen kielikohtaisuus kuuluu kuitenkin keskeisesti myös alkusanakielen perusajatukseen, sillä lähtökohtana on, että vain hyvin pieni ja rajattu alkusanojen joukko on kaikille kielille yhteistä. Tämän yhteisen aineksen avulla voidaan selittää kielikohtaisia merkityksiä. Alkusanakielen lähestymistapa merkityksen selittämiseen on poikkeuksellinen siksi, että menetelmää voivat käyttää muutkin kuin asiaan perehtyneet kielentutkijat (esim. Gladkova, Vanhatalo & Goddard 2015; Vanhatalo & Torkki, tulossa 2017).

Alkusanakieli on herättänyt historiansa aikana kritiikkiä. Sen aiheina ovat olleet muun muassa käsitys kaikille ihmisille yhteisistä ajattelun yksiköistä, analyysien pohjalla oleva lingvistinen evidenssi sekä menetelmän hyödyllisyys ja pätevyys (esim. Murray & Button 1988; tähän Wierzbickan vastaus 1988a; van Driem 2004; Wawrzyński 2010; Enfield 2002; McCawley 1983; *Theoretical Linguisticsin* erikoisnumero 2004; Diller 2014: 97–104). Osa kritiikistä on ollut melko tunnepitoista, ja harva kritiikin esittäjä on kertonut kokeilleensa menetelmää käytännössä. Alkusanakieltä ja muita semanttisen analyysin menetelmiä vertailevaa systemaattista tutkimusta on toistaiseksi tehty vain vähän (ks. kuit. Gladkova, Vanhatalo & Goddard 2015; Tissari, Siironen & Vanhatalo tulossa 2017).

Katsauksemme etenee seuraavasti: luvussa 2 esittelemme suomenkieliset alkusanat ja luvussa 3 kieliopin. Luvussa 4 esitämme joukon merkityksen selityksen laatimiseen

liittyviä käytännön huomioita. Luku 5 sisältää esimerkkejä alkusanakielen käytöstä, ja päätösluvussa 6 haastamme kielentutkijoita semantiikan tutkimuksen pariin ja pohtimaan semantiikan metodologiaa.

2 Alkusanat

Alkusanakielen keskeisin käsite on merkityksen universaali ydinkäsite eli alkusana. Nämä alkusanat – tai täsmällisemmin alkusanojen ilmenemismuodot eli edustukset – löytyvät kaikista luonnollisista kielistä. Alkusanat ovat luonteeltaan atomimaisia; niiden merkitystä ei voida taustateorian mukaan enää purkaa eli selittää yksinkertaisemmin. Karkeasti ottaen voikin sanoa, että luonnollisten kielten kaikki sanat voidaan teorian mukaan jakaa kahteen ryhmään: a) alkusanat, joita ei voida selittää, ja b) kaikki muut sanat, jotka voidaan selittää alkusanoilla. Ajatus siitä, ettei alkusanoja voitaisi määritellä, on kuitenkin kyseenalaistettu vetoamalla siihen, että alkusanoihin kuuluvia sanoja on määritelty muissa semanttisissa kehyksissä tai sanakirjoissa, esimerkiksi *ajatella* 'yhdistää käsitteitä ja mielteitä tietoisesti toisiinsa' (KS). Alkusanakielen teoriassa tällaisia määritelmiä kritisoidaan, koska määrittelyssä käytettävien sanojen katsotaan olevan semanttisesti kompleksisempia kuin määriteltävä sana.

Useimmat alkusanat ilmenevät luonnollisissa kielissä sanoina, mutta alkusana voi kyseessä olevan kielen ominaisuuksien mukaan olla mikä tahansa merkityksellinen leksikaalinen yksikkö: sana, sanayhdistelmä tai johdin. Alkusanat sisältävät kaikkien sanaluokkien sanoja, ja niillä voi olla morfologista ja leksikaalistakin vaihtelua.

Luonnollisen kielen sanan merkityksistä tavallisesti vain yksi on valikoitunut alkusanaksi. Tämä merkitys on nähtävissä peruslausekkeissa (ks. verkkoliitettä). Toinen mahdollinen ratkaisu alkusanan merkityksen ankkuroimiseen ja polysemian rajaamiseen olisi linkittää alkusanojen erikieliset variantit WordNetiin⁸, mitä ei toistaiseksi kuitenkaan ole tehty.

Tällä hetkellä käytössä olevat alkusanat ovat valikoituneet mukaan 1970-luvulta lähtien tehdyn tutkimustyön perusteella. Menetelmän käyttöä on yhtäällä tutkittu erityyppisten sanastoainesten analysoinnissa (ks. lukua 4.1), mikä on tuonut mukanaan tarpeen saada uusia alkusanakandidaatteja. Toisaalla tutkimus on kohdistunut uusiin eri kieliryhmiä edustaviin kieliin (ks. lukua 1.1). Osa käytössä olleista alkusanoista tai kieliopin rakenteista on poistettu, kun niitä ei ole löydetty tutkituista kielistä tai kun ne on pystytty selittämään muiden alkusanojen avulla. Poistettuja ovat esimerkiksi sanat IMAGINE, BECOME ja WORLD, jotka olivat mukana ensimmäisessä alkusanakielen versiossa (Wierzbicka 1972). Alkusanojen määrä on vuosien kuluessa vaihdellut alkuaan vain kymmenestä (ks. mts. 15) useisiin kymmeneen; kokonaisuudessaan on pikkuhiljaa kasvanut ja on tällä hetkellä 65 (NSM:n kotisivu). Joidenkin sanojen puuttuminen alkusanojen joukosta herättää sekä teoreettisia että käytännöllisiä kysymyksiä; tällaisia sanoja

8. WordNet on Princetonin yliopistossa kehitetty online-sanastotietokanta, jossa sanasto on järjestetty käsitelähtöisesti synonyymien muodostamiksi joukoiksi. Niiden välille on määritelty erilaisia semanttisia suhteita.

ovat esimerkiksi *or*, *and*, *but* ja *must*. Puuttumista perustellaan kahdella syyllä: käsitettä ei löydy kaikista kielistä, tai merkitys voidaan selittää muilla alkusanoilla. Esimerkiksi muita numeraaleja kuin YKSI ja KAKSI ei tarvita, koska muut lukusanat voidaan periaatteessa yhdistellä näistä kahdesta: kolme on 'yksi enemmän kuin kaksi' ja niin edelleen. Alkusanojen valikoitumisesta ja yksittäisten alkusanojen syntyhistoriasta on kirjoitettu paljon (esim. Wierzbicka 1994, 1996), emmekä tässä katsauksessa keskity näihin sinänsä kiinnostaviin kysymyksiin.

Alkusanakieleen liittyvästä tutkimuksesta valtaosa on tehty englanniksi, ja myös alkusanat on ensi kerran tunnistettu juuri englannista. Englannilla ei kuitenkaan ole – tai ainakaan sillä ei tulisi olla – sen keskeisempää roolia kuin muillakaan kielillä (ks. Vanhatalo, Tissari & Idström 2014).

2.1 Alkusanat suomeksi

Suomenkielisten alkusanojen tunnistamistyö tehtiin työryhmässä, joka muodostettiin syksyllä 2011 suomalaisten kielentutkijoiden sähköpostilistalla (kitu-lista) julkaistuun kutsuviestiin vastanneista. Käytännössä työ toteutettiin internetin suljetulla keskustelupalstalla, jossa keskusteltiin alkusanojen suomenkielisistä vastineista pääasiassa englanninkielisten alkusanojen ja peruslausekkeiden pohjalta. Samalla tarkasteltiin myös muunkielisiä versioita alkusanoista. Tulokset on koottu taulukkoon 1, jossa esitellään alkusanat suomeksi ja vertailtavuuden vuoksi myös englanniksi (NSM:n kotisivu⁹; ks. myös Goddard & Wierzbicka 2014a, 2014b). Taulukon 1 oikeanpuoleisessa sarakkeessa esitetään lisäksi Tuovilan (2005) käyttämät alkusanat.¹⁰

Suurimmalle osalle alkusanoja löytyi suomenkielinen vastine helposti. Esiin tuli myös joitakin epäselviä tapauksia, joissa kyse oli lähinnä synonymiasta. Erityisen pohdinnan kohteeksi joutuivat verbien *tahtoa* ja *haluta* merkitysten ero (WANT) sekä *pahan* ja *huonon* ero (BAD). Suomen adjektiiveilla *paha* ja *huono* on toisistaan poikkeavat merkitykset, eivätkä ne voi toimia alkusanan BAD synonyymisina variantteina suomessa. Tämä onkin herättänyt kysymyksen alkusanan BAD käytön tarkentamisesta kansainvälisessä tutkimuskehityksessä (ks. Vanhatalo, Tissari & Idström 2014: 75–77). Sen sijaan ISO ja SUURI toimivat molemmat alkusanan BIG suomenkielisinä variantteina. Alkusanan KIND suomenkieliseksi vastineeksi valikoitui suffiksien -LAINEN~-LÄINEN lisäksi LAJI.

9. Taulukkoon on tullut joitain muutoksia edellisen suomenkielistä alkusanakieltä käsittelevän artikkelin (Vanhatalo, Tissari & Idström 2014) ilmestymisen jälkeen. Tässä yhteydessä huomautettakoon, että NSM:n kotisivuilla esitettävissä taulukoissa on pieniä, ilmeisen tahattomia keskinäisiä eroja koskien ainakin alkusanoja SOMETHING, PART ja LIKE.

10. Tuovilan (2005) valikoima ei sisällä kaikkia alkusanoja, ja siinä on neljä alkuperäiseen alkusana-kieleen kuulumatonta sanaa.

Taulukko 1.

Alkusanat englanniksi ja suomeksi.¹¹

Englanti	Suomi (tämä katsaus)	Suomi (Tuovila 2005)
I ~ ME	MINÄ	MINÄ ~ ITSE
YOU	SINÄ	
SOMEONE	JOKU ~ IHMINEN ~ HÄN	IHMINEN ~ HÄN ~ JOKU
PEOPLE	IHMISET	
SOMETHING ~ THING	JOKIN ~ ASIA	ASIA ~ JOKIN
BODY	RUUMIS ~ KEHO	RUUMIS
KIND	-LAINEN ~ -LÄINEN ~ LAJI	
PART	OSA	
THIS	TÄMÄ ~ SE	TÄMÄ
THE SAME	SAMA	
OTHER ~ ELSE	TOINEN ~ MUU	MUU ~ TOINEN
ONE	YKSI ~ ERÄS	
TWO	KAKSI	
SOME	JOKIN ~ JOKU ~ MUUTAMA	
ALL	KAIKKI	
MUCH ~ MANY	PALJON ~ MONI	
LITTLE ~ FEW	VÄHÄN ~ HARVA	VÄHÄN
GOOD	HYVÄ	HYVÄ
BAD	PAHA	PAHA ~ HUONO
BIG	ISO ~ SUURI	
SMALL	PIENI	
THINK	AJATELLA	AJATELLA
KNOW	TIETÄÄ	TIETÄÄ
WANT	TAHTOA	HALUTA
DON'T WANT	EI TAHTOA	
FEEL	TUNTUA	TUNTEA
SEE	NÄHDÄ	
HEAR	KUULLA	
SAY	SANOA	

11. NSM:n kotisivuilla esitetyt englanninkieliset alkusanat on ryhmitelty kategorioihin (esim. *substantives, evaluators, life and death, time, similarity*). Yhtäältä kategoriat voivat auttaa ymmärtämään sanojen keskinäistä hierarkiaa ja funktioita, toisaalta sekä itse kategoriat että kategorioille annetut nimetykset voivat synnyttää esimerkiksi väärinkäsityksistä johtuvia ongelmia. Tässä emme ole eksplikoineet kategorioita, mutta alkusanat on kuitenkin ryhmitelty niiden mukaiseen järjestykseen.

WORDS	SANAT	
TRUE	TOSI ~ TOTTA	TOTTA
DO	TEHDÄ	TEHDÄ
HAPPEN	TAPAHTUA	TAPAHTUA
MOVE	LIKKUA	
TOUCH	KOSKEA	
BE (SOMEWHERE)	OLLA (JOSSAIN)	OLLA ~ OLLA OLEMASSA
THERE IS	OLLA (OLEMASSA)	
BE (SOMEONE/SOME- THING)	OLLA (JOKU/JOKIN)	
BE (SOMEONE'S)	OLLA (JONKUN)	
LIVE	ELÄÄ	
DIE	KUOLLA	
WHEN ~ TIME	MILLOIN ~ JOLLOIN ~ SILLOIN ~ AIKA ~ KUN	KUN
NOW	NYT	NYT
BEFORE	ENNEN ~ AIKAA SITTEN ~ AIKAISEMMIN	ENNEN
AFTER	JÄLKEEN ~ AJAN KULUTTUA	JÄLKEEN
A LONG TIME	KAUAN (AIKAA) ~ PITKÄN AJAN	KAUAN AIKAA
A SHORT TIME	VÄHÄN AIKAA ~ LYHYEN AJAN	VÄHÄN AIKAA
FOR SOME TIME	JONKIN AIKAA	JONKIN AIKAA
MOMENT	HETKI	
WHERE ~ PLACE	MISSÄ ~ JOSSA ~ PAIKKA ~ -SSA	
HERE	TÄSSÄ ~ TÄÄLLÄ	
ABOVE	PÄÄLLÄ ~ YLÄPUOLELLA	
BELOW	ALLA ~ ALAPUOLELLA	
FAR	KAUKANA	
NEAR	LÄHELLÄ	LÄHELLÄ
SIDE	PUOLI	
INSIDE	SISÄ-	SISÄLLÄ
NOT	EI ~ OLLA ..MATTA	EI ~ KIELTO
MAYBE	EHKÄ	EHKÄ
CAN	VOIDA	VOIDA ('kyetä')
BECAUSE	KOSKA ~ VUOKSI ~ TAKIA	KOSKA ~ VUOKSI
IF	JOS	JOS
VERY	HYVIN ~ ERITTÄIN	HYVIN ('erittäin')

MORE	ENEMMÄN ~ LISÄÄ (~ ENÄÄ)	ENEMMÄN ~ LISÄÄ
LIKE ~ AS ~ WAY	NÄIN ~ KUIN ~ KUTEN ~ TÄLLÄ TAVALLA	KALTAISUUS
		JOSKUS
		MIELI
		SAATTAA
		-ISI-

Suomenkielisten alkusanojen tunnistamisprosessissa ilmeni myös polysemiaan liittyviä seikkoja, joilla on mahdollisesti vaikutuksia englanninkielisen version kehittämiseen (Vanhatalo, Tissari & Idström 2014). Vaikka suomen kielestä tehdyn alkusanatyön pohjalta on ehdotettu useitakin muutoksia alkusanojen viralliseen järjestelmään, tässä katsauksessa pyrimme noudattamaan yleisesti tunnustettua ja kansainvälisesti käytössä olevaa kehystä ja esittämään suomenkielisen version vertailukelpoisena muiden kielten vastaavien versioiden kanssa. Suomenkielisten alkusanojen esityksessä on kuitenkin yksi tietoinen poikkeus virallisesta alkusanakielestä. Suomenkielisessä versiossa on nimittäin päädytty käyttämään alkusanan JOKU vaihtoehtoina myös sanoja IHMINEN ja HÄN. Englanninkielinen nykyversio ei käytä yksikkömuotoa alkusanasta PEOPLE. Käsitksemme mukaan tässä tehdään virhe – siitä huolimatta, että ratkaisu on englannin kielen pohjalta ymmärrettävä.

3 Alkusanakielen kielioppi

Alkusanojen käyttöä säätelee yksinkertainen kielioppi. Tämä tarkoittaa sitä, että jokainen alkusana voi esiintyä vain tietyntylaisissa syntaktisissa rakenteissa (esim. Goddard & Wierzbicka toim. 1994; Goddard 2011; Goddard & Wierzbicka 2014b). Kullekin alkusanalle mahdolliset rakenteet on määritelty niin sanottuina peruslausekkeina. Esimerkiksi alkusana MINÄ voi esiintyä sellaisissa rakenteissa kuin *minä tahdon tehdä/tietää/sanoa jotakin, minä tahdon / en tahdo tätä, minä en tiedä, jotain pahaa voi tapahtua minulle, joku kuten minä / minunlaiseni*. Peruslausekkeiden lisäksi kielioppisäännöissä annetaan ohje välttää seuraavia ei-universaaleja rakenteita: relatiivilauseita (*joku, joka tämän teki*), komparatiivimuotoja (*parempi kuin, enempi kuin*) ja epäsuoraa esitystä (*joku sanoi, että*; Chart of NSM Semantic Primes 2015).

Yksityiskohtaisilla peruslausekkeilla pyritään varmistamaan samalla se, että alkusanakieleen valitusta leksikaalisesta yksiköstä on käytössä todellakin vain alkusanaksi määritelty merkitys. Esimerkiksi alkusanaa DO vastaavaan suomenkieliseen alkusanaan TEHDÄ voidaan ottaa mukaan vain merkitys 'to do', ei merkitystä 'to make'.¹²

12. Jälkimmäinen voisi olla selitettävissä DO-alkusanan avulla esimerkiksi näin: *someone does something to something with something / after this, this something is not the same anymore* tai *someone does something with something / after this, there is something that there was not before*.

Alkusanakielen kielioppi pyrkii olemaan niin yksinkertainen ja selvästi määritelty, että alkusanoilla tehtyjä lausekkeita voidaan kääntää eri kielten välillä jopa automaattisella kielenkääntäjällä, mitä espanjan ja englannin välillä on tehtykin (Zamblera 2010). Kohtuullisen toimivia käännöksiä saa kokemuksemme mukaan aikaan myös internetin käännösohjelmilla. Metakielen käännettävyyden on yksi alkusanakielen universaaliuteen pyrkivistä ideoista. Käytännön hyötyä käännöksistä voi olla esimerkiksi kulttuurienvälisessä viestinnässä arvojen, tapojen tai muiden kulttuuristen rakenteiden selittämisessä. Tällaisiin niin sanottuihin kulttuurisiin skripteihin liittyy usein kielikohtaista sanastoa, jonka kääntäminen muille kielille voi olla hyvin vaikeaa. Käännettävyyden periaate saattaa tosin toisinaan joutua ristiriitaan selitysten helppolukuisuuden kanssa (ks. esim. Vanhatalo, Tissari & Idström 2014). On siis huomattava, että uuden alkusanakieliversion luomisessa pelkkä alkusanojen tunnistaminen ei riitä, vaan niiden toimivuus on kokeiltava kaikissa peruslausekkeissa. Suomenkieliset peruslausekkeet löytyvät verkkoliitteestä.

4 Huomioita alkusanojen käytöstä semanttisessa analyysissä

Edellä olemme esitelleet menetelmän keskeisimmät elementit, alkusanat ja kieliopin. Varsinaista käytännön työhön keskittyvää oppikirjaa alkusanakielen käyttämisestä ei toistaiseksi ole olemassa, vaikka joitakin ohjeita aloittelijalle löytyykin (Goddard 2011: 94–95; ks. myös NSM:n kotisivu). Ohjeistuksissa mainitaan, että muiden kuin alkusanojen käyttöä tulee välttää selityksissä, vaikka nämä sanat näyttäisivät kuinka yksinkertaisilta tahansa (esim. englannin *and, or, make*). Syntaktisesti määritelmien tulee noudattaa alkusanakielen syntaksia (esim. englannin rakenteet *do something about it* tai *feel good/bad about it* ovat kiellettyjä). Kuten edellä jo kävi ilmi, relatiivilauseita, epäsuoraa esitystä ja komparatiivia on vältettävä (esim. *someone who did this, this someone said that..., better than*). (Chart of NSM Semantic Primes 2015.) Emme ole täysin vakuuttuneita tämänkaltaisten ohjeiden toimivuudesta kaikissa kielissä, ja seuraavaksi esittämämme suosituksen poikkeavatkin osin virallisesta linjauksesta.

Kelvollisen selityksen laatiminen voi sujua helposti, mutta se voi myös olla hidasta ja kärsivällisyyttä vaativa prosessi, jossa haasteena on yhtäältä löytää sopiva valikoima alkusanoja ja toisaalta osata muodostaa niistä sääntöjen mukaisia lausekkeita. Käsittelemme seuraavissa alaluvuissa (4.1–4.5) menetelmän soveltamiseen liittyviä seikkoja, joita olemme käännöstyössä havainneet.

4.1 Selitettävät ainekset ja niiden kontekstit

Alkusanakielen periaatteiden mukaan menetelmä soveltuu kaikenlaisen merkityksellisen kielellisen aineksen analyysiin: mikä tahansa merkityksellinen (leksikaalinen tai grammaattinen) aines voidaan selittää alkusanoilla. Julkaistut selitykset osoittavatkin melkoista sanaston kirjoa: on selitetty niin diskurssipartikkeleita (*indeed*, Wierzbicka 2006: 289), esineiden (*cup*, Goddard 2011: 229–230), eläinten (*rat*, Goddard 2011: 212–214) kuin ruumiinosien nimityksiä (*heart*, Goddard 2001), tunnesanoja (*worried*, Wierzbicka 1999: 85), kulttuurisia arvoja (*freedom of expression*, Wierzbicka 2006: 46–

50) ja epistemologisia käsitteitäkin (*certainly*, Wierzbicka 2006: 284–287). Selityksiä vertaillen ei voi välttyä epäilykseltä kaikkien selitysten tarkoituksenmukaisuudesta, vaikka selitysten toimivuutta voi toki arvioida erilaisista näkökulmista. Oman kokemuksemme mukaan alkusanakieli on parhaimmillaan abstraktien ja kulttuuri-sidonnaisten käsitteiden selittämisessä. Tällaisia ovat esimerkiksi tunteisiin, arvoihin, asenteisiin ja yhteiskunnallisiin ilmiöihin liittyvät sanat, kuten *rehellisyys*, *yksinäisyys*, *köyhyys*, *tasa-arvo* tai *konsensus*.

Verrattuna tavallisella yleiskielellä tehtyihin merkityksenselityksiin alkusanoilla tehdyt selitykset voivat olla huomattavan pitkiä. Yksinkertainen ohje selityksen tarkoituksenmukaisuuden arviointiin voisi olla sen pituus: jos sanan merkityksen selitys lähentelee pikemmin kolmea kuin puolta sivua, se ei ole enää tarkoituksenmukainen (esim. *cup*, Goddard 2011: 229–230).

Alkusanakielen periaatteiden mukaan täysin irrallisen sanan merkitystä ei voi selittää, vaan selitettävällä sanalla on oltava jokin, yleensä sille tyypillinen, konteksti. Esimerkiksi suomen *arki* tulisi selittää vaikkapa kontekstissa *en jaksa tätä arkea tai arki tuo turvallisuutta*. Konteksti ankkuroi selityksen johonkin kiinnekohtaan ja mahdollistaa selityksestä käytävän neuvottelun. Etenkin vahvasti polyseemisten sanojen kohdalla konteksti myös kohdistaa selityksen haluttuun merkitykseen, esimerkiksi *pidän sinusta*. Sanalle tyypillisen tai yleisen kontekstin valinnassa käytetään toisinaan esimerkiksi korpusaineistoa. Joskus sanalle esitetään useita tyypillisiä konteksteja ja jokaisessa kontekstissa esiintyvälle merkitykselle annetaan oma selityksensä. Semanttiselta sisällöltään samankaltaisten sanojen selitykset ovat usein rakenteeltaan samankaltaisia, kuten seuraavassa alaluvussa 4.2 kuvaamme, ja usein samantyyppisiä sanoja näkeekin tarkasteltavan yhdessä.

4.2 Selitysmalli ja upotus selityksessä

Alkusanakielen selityksissä käytetään yleensä vakiintuneita selitysmalleja. Selitysmalli tarkoittaa sitä, että tietyntyypipisten sanojen selityksiin sisältyy tiettyjä asioita, jotka ilmaistaan tietyssä järjestyksessä (ks. esim. *walk*-verbin selitystä luvussa 5.1). Selitysmallien tarkoitus on tuottaa johdonmukaisia ja keskenään vertailtavissa olevia merkityksen selityksiä. Esimerkiksi englannin tunnesanojen tutkimuksessa niitä voidaan tarkastella yhdessä *to be* -verbin kanssa (esim. *she/he was happy* tai *she/he is angry*), jolloin selitysmallina on

someone X thought like this at this time:

' - - - -
- - - - '

because of this, this someone felt something (very) good/bad at this time

like someone can feel when they think like this (Goddard 2011: 105–106).

Katkoviivoilla on merkitty selityksen ydin, prototyyppinen kognitiivinen skenaario, ja niitä seuraava rivi kertoo ”lopputuloksen” yksilön kokemuksesta. Edellä esitetyn selitysmallin kääntäminen suomeksi näyttäisi tältä:

joku ihminen ajatteli näin tähän aikaan:

' _ _ _ _
_ _ _ _ '

tämän takia tästä ihmisestä tuntui (hyvin) hyvältä/pahalta tähän aikaan
kuten ihmisestä voi tuntua, kun hän ajattelee näin.

Erityisesti monimutkaisempia selitysmalleja jaetaan usein osiksi. Esimerkiksi osaa puheaktiverbeistä voidaan käsitellä selitysmallissa, jonka osia ovat leksikaalis-syntaktinen kehys, lausuma ja näkyvä mentaalinen tila (Goddard 2011: 147). Käsitettä 'kissa' voidaan tarkastella selitysmallissa, jonka osina ovat luokka, elinpaikka, koko, keho, käyttäytyminen (myös äänet), suhde ihmisiin ja mitä ihmiset niistä ajattelevat (mts. 206).

Monimutkaisemmissa selityksissä hyödynnetään myös upotuksia. Upotukset ovat alkusanakielisten selitysten sisällä esiintyviä _[u]-merkillä varustettuja, jossain toisessa yhteydessä jo selitetyjä tai selitettäviä sanoja. Teorian näkökulmasta kyse on siitä, että jotkin monimutkaiset käsitteet sisältävät toisia vähemmän monimutkaisia käsitteitä. Upotukset voivat olla kielikohtaisia mutta myös universaaleja (esim. ruumiinosat tai jotkin ympäristöön liittyvät käsitteet). Käytännössä upotus toimii oikopolkuna ja keventää muuten mahdollisesti pitkää ja raskasta selitystä. Tällaisia sisennettyjä selityksiä voivat olla esimerkiksi liikkumiseen liittyvissä selityksissä *maa*_[u], ihmissuhteisiin liittyvissä selityksissä *äiti*_[u] tai yhteiskuntajärjestelmiin liittyvissä selityksissä *työ*_[u] tai *raha*_[u]. Upotuksen käyttöä havainnollistaa alaluvussa 5.1 esitetty *walk*-verbin selitys, johon sisältyvät upotuksen merkillä varustetut *jalka*_[u]¹³, *maa*_[u] ja *edessä*_[u]. (Ks. esim. Goddard 2011: 194–195, 375–384.)

4.3 Selitysten lingvistinen evidenssi

Kiinnostavimpia kysymyksiä alkusanakielisissä selityksissä on niiden pohjalla oleva lingvistinen evidenssi. Etenkin Wierzbickan varhaisempia, 1980- ja 1990-luvuilla julkaistuja tutkimuksia lukiessa on usein epäselvää, mikä selityksissä on introspektion tai intuition osuus ja mikä perustuu muihin lähteisiin tai mahdolliseen empiiriseen evidenssiin. Kritiikin myötä tämä kysymys on noussut viime vuosien julkaisuissa yhä tärkeämmäksi, ja selityksiä perustellaan nykyisin enemmän lingvististen aineistojen pohjalta (esim. Goddard 2004, 2015). Selityksen lähtökohtana ovat kuitenkin usein tutkijan korpuksista tai muualta tekemät (toisinaan epäsystemaattiset) havainnot.

Alkusanaselitys voidaan periaatteessa rakentaa kokonaan esimerkiksi korpusaineiston tai kyselytutkimuksen pohjalle. Tällöin korpuksen tai kyselytutkimuksen tuloksiin perustuva määritelmä tai selitys ”käännetään” alkusanoiksi (ks. esim. *nalkutaa* luvussa 4.5). Lopputulosta voidaan vertailla introspektiolla tai satunnaisilla havainnoilla saatuihin selityksiin.

Alkusanakielen käytön kannalta merkityksellisintä ei nähdäksemme ole se, millaiseen aineistoon selitys perustuu, vaan se, että selityksen taustalla oleva evidenssi on tuotu esiin. Jo semanttisen tiedon kertyvästä luonteesta johtuen määritelmät tai se-

13. Englanninkielisessä versiossa tätä vastaa kaksi upotusta (engl. *molecule*), *foot*_[m] ja *leg*_[m].

litykset eivät ole koskaan täydellisiä tai lopullisesti valmiita. Yhtäältä eri menetelmät tuovat samoista sanoista erilaista tietoa, toisaalta merkitys on jatkuvassa muutoksessa.

4.4 Normien noudattaminen

Alkusanojen käytön pitäisi menetelmän sääntöjen mukaan rajautua annettuihin alkusanoihin ja niistä muodostettuihin peruslausekkeisiin. Ilmeisesti tahattomia poikkeuksia tästä on kuitenkin löydettävissä myös alkusanakielen kehittäjien Wierzbickan ja Goddardin julkaisuista (esim. englannin sanan *cup* selityksessä, Goddard 2011: 229–230). Selityksissä saattaa siis joskus esiintyä sanoja, joita ei löydy alkusanalistasta, mutta joita ei ole myöskään ole merkitty upotuksiksi. Kyse voi olla joko selityksen tekijän ajatusvirheestä tai sallituista vaihtoehtoisista ilmauksista. Periaatteessa tällaiset alkusanan ”synonyymit” pitäisi olla alkusanalistassa, esimerkiksi *vuoksi* ~ *takia* tai *iso* ~ *suuri*. Luontevilta kuulostaviin selityksiin pyrittäessä synonyymeja näyttää käytännössä kuitenkin tulevan lisää.

Alkusanakielisissä selityksissä esiintyvät poikkeamat tai mahdolliset ajatusvirheet ovat kiinnostavia. Erityisesti pitkän linjan tekijöiden Wierzbickan ja Goddardin julkaisemissa selityksissä tällaisten virallisen ohjeiden ulkopuolelta tulevien alkusanojen tai rakenteiden voidaan ajatella ennakoivan mahdollisia täsmennyksiä tai muutoksia järjestelmään. Yksi tällainen on *että*-sanana (engl. *that*) käyttö alkusanojen AJATELLA, TIETÄÄ ja TAHTOA jäljessä: *että*-sanaa ei löydy alkusanalistalta, mutta se esiintyy sekä peruslausekkeissa *että* julkaistuissa selityksissä edellä mainittujen verbien yhteydessä (ks. esim. asetelma 1 s. 257).

Kokemuksemme mukaan peruslausekkeista poikkeavat yhdistelmät saattavat olla mahdollisia ja käyttötilanteesta riippuen jopa suositeltavia. Suomalais-ugrialaisten kielten morfologinen järjestelmä näyttää osan alkusanakielen tämänhetkisistä kielioppi-rajouksista kyseenalaisina niin käytännön tasolla kuin myös teoriassa. Järjestelmästä puuttuvat esimerkiksi ilmaukset *with* ja *without*, mutta emme näe mitään perusteita rajoittaa esimerkiksi komitatiivin käyttöä viroon perustuvassa alkusanakielessä. On selvää, että alkusanakielen peruslausekkeita on tutkittava lisää rakenteeltaan erilaisen kielten näkökulmasta. Itse rohkaisemme suomenkielisten alkusanojen kokeilijaa ainakin toistaiseksi käyttämään mahdollisimman luontevaa suomen kielen rakennetta.

4.5 Alkusanakielen yhdistäminen muihin semanttisen analyysin menetelmiin

Merkitys on moniulotteinen ilmiö, ja sen selittäminen on hankalaa. On vaikeaa kuvitella, että parhainkaan saatavilla oleva leksikaalisen semantiikan menetelmä pystyisi yksinään hyvään lopputulokseen kaikissa mahdollisissa merkityksen selittämisen tehtävissä. Alkusanakieli menetelmänä on perusperiaatteiltaan yhdisteltävissä erilaisiin semanttisiin viitekehyksiin, ja se voi toimia paitsi muiden menetelmien rinnalla myös eräänlaisena metamenetelmänä muiden menetelmien tuloksia vertailtaessa. Esimerkkinä toimikoon *nalkuttaa*-verbi, josta tiedetään kyselymenetelmällä saatujen tulosten perusteella (Vanhatalo 2002: 342) muun muassa seuraavaa: toiminta voi tapahtua syystä, syyttä tai turhasta syystä, sillä voi olla aina sama tietty syy tai se voi kohdis-

tua joka asiaan. Toiminta on usein jatkuvaa ja toistuvaa, toimijana on nainen, hän on tyytymätön ja toiminnassa on patientti. Toiminta voi olla ärsyttävää, pahantahtoista, muutoshaluista ja kovaäänistä. Alkusanakieleksi tämä voidaan kääntää näin:

joku ihminen sanoo jotakin
hän voi tehdä näin, koska on tapahtunut jotain sellaista, mitä hän ei tahtonut tapahtuvan
hän voi tehdä näin, koska ei ole tapahtunut sellaista, mitä hän tahtoi tapahtuvan
hän sanoo saman monta kertaa
muut ihmiset voivat kuulla tämän hyvin
muut ihmiset eivät tahdo kuulla, mitä hän sanoo
muista ihmisistä voi tuntua tältä: hän tahtoo meille pahaa
muista ihmisistä tuntuu pahalta kuulla häntä
ihminen, josta näin sanotaan, on usein_[u]¹⁴ nainen_[u].

Tällaista alkusanakielelle ”käännettyä” selitystä voidaan vertailla esimerkiksi korpusaineistojen tai introspektion pohjalta tehtyihin merkityksen selityksiin, kuten myös sanakirjaselityksiin¹⁵. Alkusanakielellä tehtyjä merkityksen selityksiä on aivan aiheellisesti kritisoitu läpinäkymättömyydestä. Yksi ratkaisu tähän voisi olla selityksen taustalla olevan ajatteluprosessin kirjaaminen muistiin ja sen avaaminen muille – ainakin osittain (ks. esim. Tissari, Siirainen & Vanhatalo, tulossa 2017).

5 Esimerkkejä alkusanakielen käytöstä suomeksi

Muihin kieliin kuin englanttiin pohjautuvien alkusanakieliversioiden käyttö merkityksen selittämisessä on ollut vähäistä, vaikka poikkeuksiakin on (ainakin puolaksi Anna Wierzbicka, venäjäksi Wierzbicka ja Anna Gladkova, ranskaksi Bert Peeters, ks. NSM:n kotisivu). Seuraavat esimerkkitapaukset esittelevät menetelmän käyttöä suomeksi.

5.1 Englannista käännettyjä alkusanaselityksiä

Esittelemme tässä kahden englannin verbin, *to promise* ja *to walk*, englanninkielisten alkusanaselitysten suomennokset. Molempien verbien selitykset on rakennettu verbeille sopivien selitysmallien mukaan. Nämä selitysmallit koostuvat osista.

Seuraavassa asetelmassa 1 *promise*-verbin selityksessä annetaan ensin *leksikaalis-syntaktinen* kehys. Kehys kertoo selitettävän sanan olevan puheaktiverbi, jolla pyritään vaikuttamaan johonkin. Seuraavaksi *lausuma* sisältää sen, mitä agentti sanoo. Kolmantena *näkyvä mentaalinen* tila kertoo sen, mitä agentti ajattelee sanoessaan näin.

14. Tässä upotukseksi yhdistetty alkusanat MONI + AIKA.

15. Esimerkkimme *nalkuttaa* on selitetty *Kielitoimiston sanakirjassa* näin: ”jatkuvasta, ärsyttävästä moittimisesta; motkottaa, naputtaa, jankuttaa, jäkättää. *Vaimo nalkuttaa juomisesta.*”

lexico-syntactic frame

- a. someone X said something to someone else Y at that time
this someone wanted something to happen because of it

dictum

- b. this someone said something like this:
'I want you to know that I will do this (A) after this time
I want you to know that I think about it like this now: 'I can't not do it'
I know that if I don't do it after I say this, people can think something bad about me because of it'

apparent mental state

- c. this someone said it like someone can say something like this to someone else
when this someone thinks like this:
'I know that this someone wants me to do it
I know that this someone can think that I will not do it
I don't want this someone to think like this'

leksikaalis-syntaktinen kehys

- a. joku X sanoi silloin jotain jollekulle Y
koska hän X tahtoi jotain tapahtuvan

lausuma

- b. hän sanoi jotain tällaista:
'minä tahdon sinun tietävän, että minä teen tämän (A) tämän ajan jälkeen.
minä tahdon sinun tietävän, että minä ajattelen tästä nyt näin: 'minä en voi olla tekevä tätä'
minä tiedän, että jos minä en tee tätä sen jälkeen, kun sanon tämän, ihmiset voivat ajatella minusta sen takia jotain paha'

näkyvä mentaalinen tila

- c. hän sanoi tämän kuten joku voi sanoa toiselle ihmiselle
kun hän ajattelee näin:
'minä tiedän, että tämä ihminen tahtoo minun tekevän tämän
minä tiedän, että tämä ihminen voi ajatella, että minä en tee sitä
minä en tahdo tämän ihmisen ajattelevan näin'

Asetelma 1.

Verbin *promise* selitys: *X promised Y (to do A) at that time* (Goddard 2011: 142).

Myös *walk*-verbin selityksen aloittaa *leksikaalis-syntaktinen kehys*, joka kertoo kyseessä olevan liikkumisverbin (ks. asetelmaa 2 seur. sivulla). *Prototyypillinen liikeskenaario* kuvaa, millaisesta liikkumisesta on kyse. Se kertoo, että kyse on tyypillisesti paikasta toiseen siirtymisestä. Viimeisenä tuleva *tapa* ilmaisee yksityiskohtaisesti, miten paikasta toiseen siirrytään: ei lennetä, hypätä, juosta vaan kävellään. Ellei erikseen toisin mainita, selitykset yleensä kohdistuvat sanaan sille tyypillisessä käyttöyhteydessä. Niinpä tässä esitetty *walk*-verbin selitys ei kata epätyypillisiä käyttöyhteyksiä kuten vaikkapa kävelyä liukuhihnalla väärään suuntaan.

lexico-syntactic frame

someone X is doing something some-
where for some time

because of this, this someone's body is
moving at the same time as this some-
one wants

prototypical motivational scenario

at many times when someone does
this, this someone does it because it
is like this:

- this someone is somewhere
- this someone wants to be some-
where else after some time
- this other place is not far from the
place where this someone is

manner

when someone does this, this some-
one does something with the legs_[m] at
many times

because of this, this someone's legs_[m]
move at many times in the same way
when this is happening, this someone's
feet_[m] touch the ground_[m] at many ti-
mes in many places

it happens like this:

- at some time, one foot_[m] is touch-
ing the ground_[m] somewhere for a
short time
- during this time the other foot_[m]
moves
- when it is moving, it is not touch-
ing the ground_[m]
- after this, it touches the ground_[m]
in another place
- this other place is in front_[m] of
this someone
- after this, the other foot_[m] moves
in the same way
- because of this, after this, this
someone's body is in front_[m] of the
place where it was before

the same thing happens many times

leksikaalis-syntaktinen kehys

joku X tekee jotakin jossain jonkin ai-
kaa

tämän vuoksi hänen ruumiinsa liik-
kuu samaan aikaan kuten hän tahtoo

protyyppinen liikeskenaario

usein kun joku tekee tätä, hän tekee
tätä tämän vuoksi:

- hän on jossain
- hän tahtoo olla jossain muualla
jonkin ajan kuluttua
- tämä toinen paikka ei ole kaukana
paikasta, jossa hän on

tapa

kun joku tekee tätä, hän tekee jotain
jaloillaan_[u] monta kertaa

tämän vuoksi hänen jalkansa_[u] liikku-
vat monta kertaa samalla tavalla
kun tämä tapahtuu, hänen jalkansa_[u]
koskevat maahan_[u] monta kertaa mo-
nessa paikassa

tapahtuu näin:

- jonain aikana yksi jalka_[u] koskee
maahan_[u] jossain vähän aikaa
- samaan aikaan toinen jalka_[u] liik-
kuu
- kun se liikkuu, se ei koske maa-
han_[u]
- tämän jälkeen se koskee maata_[u]
toisessa paikassa
- tämä toinen paikka on tämän ih-
misen edessä_[u]
- tämän jälkeen toinen jalka_[u] liik-
kuu samalla tavalla
- tämän takia tämän jälkeen tämän
ihmisen ruumis on sen paikan
edessä jossa se ennen oli
sama tapahtuu monta kertaa

Asetelma 2.

Verbin *walk* selitys: *Someone X is walking* (Goddard 2011: 274–275).

Lähtökohtaisesti selityksen pitäisi olla niin lyhyt kuin mahdollista. Esimerkit kuitenkin osoittavat sen, miten selityksen pituus voi käytännössä vaihdella. Pituuden vaihteluun vaikuttaa se, minkä verran kuvausta tarvitaan sanan erottamiseen merkitykseltään läheisistä sanoista. Esimerkkien valossa voikin pohtia sanojen soveltuvuutta alkusanakielellä selitettäväksi. Selityksen mielekkyys riippuu myös siitä, millaista tarkoitusta varten selitys tehdään ja onko sen lukija ihminen vai kone.

5.2 Subjektiiivisen kokemuksen kuvausta alkusanoilla

Esittelemme alkusanakielen käyttöä myös muualla kuin yksittäisen sanan merkityksen selittämisessä. Seuraavat erilaisia yksinäisyyskokemuksia kuvaavat selitykset perustuvat suuresta suomalaisesta yksinäisyystutkimuksesta tehtyyn sanomalehtiartikkeliin (HS 23.3.2014) ja esittelevät samalla sitä, miten alkusanakieli voi toimia kielentutkimuksen ulkopuolella. Helsingin Sanomien artikkelissa kerrottiin, miten yksinäisyyden erilaisten ilmenemismuotojen ja yksinäisyystyyppien tunnistaminen on yksinäisyysongelman ratkaisussa avainasemassa. Seuraavassa esitämme kolmen yksinäisyystyyppin (*äärettömän yksinäinen*, *torjuttu* ja *identiteettinä yksinäinen*) kuvaukset alkusanoilla. Yleiskielellä kerrotut kokemukset on abstrahoitu käsitetasolle. Selitysten luettavuutta on tässä parannettu leveällä asetelulla ja alkusanakielen virallisia ohjeita väljemmillä syntaksisäännöillä (vrt. asetelmat 1 ja 2 alaluvussa 5.1).

äärettömän yksinäinen

HS: Äärettömän yksinäiset ihmiset kuvaavat sitä näin: murhasta saa kahdeksan vuotta, yksinäisyys on elinkautinen.

Alkusanoilla: Minusta tuntuu samalta kuin tuntuu ihmisestä, joka on tehnyt jotain hyvin paha. Ajattelen, että muut ihmiset ajattelevat minusta näin: olet hyvin paha ihminen. Tämän takia et enää voi elää siellä, missä muut ihmiset elävät. Sinä elät kaukana muista ihmisistä siihen asti, kun kuolet.

torjuttu

HS: Torjuttu tulee kyllä nähdyksi omana itsenään, mutta muut kääntävät hänelle selkensä. Näin voi käydä esimerkiksi ihonvärin, poikkeavien mielipiteiden tai seksuaalisen suuntautumisen takia. Tai työpaikkakiusaamisen tuloksena. Hengelliset liikkeet ovat tyyppillisesti yhteisöjä, joiden sisällä eri tavalla ajattelevat kokevat tällaista.

Alkusanoilla: Kun muut ihmiset näkevät, millainen olen, he eivät tahdo olla enää minun lähelläni. En ole samanlainen kuin he. He voivat nähdä sen. En ajattele samalla tavalla kuin muut ihmiset ajattelevat.

identiteettinä yksinäinen

HS: Joskus yksinäisyys määrittää koko elämää, ja ihmisen identiteetti rakentuu sen ympärille, kuvailee Saari. Hän kertoo valaisevan esimerkin: ”Jos sinulle soitetaan kello neljä aamuyöllä ja kysytään, kuka olet, vastaat ehkä, että olet toimittaja. Hän vastaa, että ’olen yksinäinen’. He voivat olla nuoria tai vanhoja, ihan tavallisia ihmisiä.”

Alkusanoina: Minun lähelläni ei ole muita ihmisiä. Ajattelen tätä paljon. Muut ihmiset ajattelevat monenlaisia asioita, tietävät monenlaisia asioita, tahtovat monenlaisia asioita, ovat monenlaisia. Minä en ajattele mitään muuta kuin tätä: minun lähelläni ei ole ketään.

Edellä esitetyt selitykset kuvaavat sitä, millaisia *yksinäinen*-sanana merkityksiä puheessa voi aktivoitua. Alkusanoina voidaan selvittää sitä, mitä puhuja haluaa kuulijalle ilmaista. Selitykset tulisi alkusanakielen periaatteiden mukaan voida kääntää yhteismitallisesti eri kielille merkityksen muuttumatta (ks. kuit. Vanhatalo, Tissari & Idström 2014). Tutkittavaksi jää, voitaisiinko alkusanakielisiä selityksiä hyödyntää esimerkiksi subjektiivista kokemusta selvittävässä kyselylomakkeissa etenkin selkokieltä tarvitsevien kohderyhmälle.¹⁶

6 Lopuksi

Tässä katsauksessa olemme esitelleet alkusanakielen suomenkielisen version erityisesti kielentutkijoita ajatellen.¹⁷ Menetelmää voi nyt lähteä systemaattisesti testaamaan ja tarvittaessa korjaamaan. Kiinnostavia tutkimusasetelmia on runsaasti: Päätyvätkö natiivipuhujat samaan sanaan, jos he näkevät pelkän alkusanakielellä tehdyn selityksen ilman tietoa sanasta, jota on tarkoitus kuvata? Toimivatko eri kielille tehty käännökset niin kuin teoria väittää? Onnistuuko alkusanakieli erottelemaan samalla semanttisella kentällä olevien sanojen merkityksiä? Miten leksikaalisen semantiikan eri menetelmät onnistuvat analysoimaan samoja sanoja? Millainen on alkusanonien suhde selkokieleeseen?

Semanttinen analyysi on yksi kielentutkimuksen hankalimmista osa-alueista. Tiilannetta ei paranna eri lähtökohdista asiaa tarkastelevien tutkijoiden vähäinen yhteistyö. Suuri osa erityisesti vanhemmasta alkusanakieleen liittyvästä kirjallisuudesta on julkaistu erillisissä kokoomateoksissa, mikä ei ole edesauttanut keskustelua eri suuntausten välillä. Nykytilanne on onneksi hieman parempi, kuten NSM:n kotisivujen julkaisuluetteloista voi todeta. Olisi toivottavaa, että leksikaalisen semantiikan tutkijat ja leksikografit tutustuisivat alkusanakieleen ja osallistuisivat myös sen kehittämiseen. Tämän katsauksen tavoitteena on ollut herättää keskustelua merkityksen selittämisen tarpeista ja mahdollisuuksista yli koulukuntarajojen. Toivomme alkusanakielen suomenkielisen version innostavan kielentutkijoita kokeilemaan niin tätä kuin muitakin semanttisen analyysin menetelmiä.

16. Selkokielen asiantuntijat ovat viime aikoina huomanneet, että tarve vielä selkokieltäkin yksinkertaisemmalle kielimuodolle on kasvanut. Samalla kannalla on myös Selkokeskus (sähköpostikirjeenvaihto Selkokeskuksen kehittämisspäällikön Leela Laura Leskelän kanssa 2.2.2017).

17. Yleistajuistettuna menetelmä on herättänyt kiinnostusta muilla tieteenaloilla ja akateemisen tutkimuksen ulkopuolella, ks. www.65sanaa.fi.

Lähteet

- 65sanaa. <http://www.65sanaa.fi/> (26.5.2017).
- BORIN, LARS 2012: Core vocabulary. A useful but mystical concept in some kinds of linguistics. – Diana Santos, Krister Lindén & Wanjiku Ng'ang'a (toim.), *Shall we play the Festschrift Game? Essays on the occasion of Lauri Carlson's 60th birthday* s.53–65. Berlin: Springer.
- Chart of NSM Semantic Primes 2015. https://www.griffith.edu.au/__data/assets/pdf_file/0005/636890/NSM_Chart_ENGLISH_v19_April_12_2017_Greyscale.pdf (26.5.2017).
- DILLER, HANS-JÜRGEN 2014: *Words for feelings. Studies in the history of the English emotion lexicon*. Heidelberg: Winter.
- VAN DRIEM, GEORGE 2004: Review. Cliff Goddard & Anna Wierzbicka (toim.), *Meaning and universal grammar. Theory and empirical findings*. 2 vols. – *Language* 80 s. 163–165.
- ENFIELD, N. J. 2002: Combinatoric properties of Natural Semantic Metalanguage expressions in Lao. – Cliff Goddard & Anna Wierzbicka (toim.), *Meaning and universal grammar. Theory and empirical findings. Volume 2* s. 145–256. Amsterdam: John Benjamins.
- GEERAERTS, DIRK 2010: *Theories of lexical semantics*. Oxford: Oxford University Press.
- GLADKOVA, ANNA – VANHATALO, ULLA – GODDARD, CLIFF 2015: The semantics of interjections. An experimental study with Natural Semantic Metalanguage. – *Applied Psycholinguistics*. doi:10.1017/S0142716415000260.
- GODDARD, CLIFF 2001: Hati. A key word in the Malay vocabulary of emotion. – Jean Harkins & Anna Wierzbicka (toim.), *Emotions in crosslinguistic perspective* s. 167–195. Berlin: Mouton de Gruyter.
- 2011: *Semantic analysis. A practical introduction*. Toinen, uudistettu painos. Oxford: Oxford University Press.
- 2014: On "Disgust". – Fabienne H. Baider & Georgeta Cislaru (toim.), *Linguistic approaches to emotions in context* s. 73–98. Amsterdam: John Benjamins.
- 2015: 'Swear words' and 'curse words' in Australian (and American) English. At the crossroads of pragmatics, semantics and sociolinguistics. – *Intercultural Pragmatics* 12 s. 189–218.
- GODDARD, CLIFF – WIERZBICKA, ANNA (toim.) 1994: *Semantic and lexical universals*. Studies in Language Companion Series 25. Amsterdam: John Benjamins.
- 2014a: Semantic fieldwork and lexical universals. – *Studies in Language* 38 s. 80–127.
- 2014b: 150 canonical sentences for identifying semantic primes and the core lexicogrammar of any language. Päivitetty elokuussa 2014. Ensimmäisen kerran julkaistu Goddard, Cliff – Wierzbicka, Anna 2014: Semantic fieldwork and lexical universals. – *Studies in Language* 38 s. 80–127. doi 10.1075/sl.38.1.03god. https://www.griffith.edu.au/__data/assets/pdf_file/0005/636890/NSM_Chart_ENGLISH_v19_April_12_2017_Greyscale.pdf (26.5.2017).
- GODDARD, CLIFF – ZHENGDAO, YE 2014 (toim.) 2014: "Happiness" and "pain" across languages and cultures. – *International Journal of Language and Culture* 1 (2/2014 special issue).
- HS 23.3.2014 = NYKÄNEN, ANNA-STINA 2014: Yksinäisyys on yhä arvoitus. – *Helsingin Sanomat* 23.3.2014 s. C1–C6.
- KS = *Kielitoimiston sanakirja*. Helsinki: Kotimaisten kielten keskus 2016. Verkkojulkaisu. URN:NBN:fi:kotus-201433 (26.2.2016).
- LOCKE, JOHN 1995 [1690]: *The philosophical works and selected correspondence of John Locke. An essay concerning human understanding*. Charlottesville: Intex Corporation.

- MCCAWLEY, JAMES D. 1983: Review of Anna Wierzbicka's *lingua mentalis*. The semantics of natural language. – *Language* 59 s. 654–659.
- MURRAY, D. W – BUTTON, GREGORY 1988: Human emotions. Some problems of Wierzbicka's 'Simples'. – *American Anthropologist* 90 s. 684–686.
- NSM:n kotisivu. <https://www.griffith.edu.au/humanities-languages/school-humanities-languages-social-science/research/natural-semantic-metalanguage-homepage> (26.5.2017).
- PLATON 1999: *Teokset. Toinen osa. Gorgias. Menon. Meneksenos. Euthydemos. Kratylos*. Suomentaneet Marja Itkonen-Kaila, Pentti Saarikoski ja Marianna Tyni. Helsinki: Otava.
- SCHOPENHAUER, ARTHUR 1977 [1815]: Equivalence and the atomization of the original. – André Leferere (toim.), *Translating literature. The German tradition. From Luther to Rosenzweig*. Approaches to Translation Studies. Assen: Van Gorcum.
- Theoretical Linguistics* 29 (3/2004). Special issue on Natural Semantic Metalanguage.
- TIEN, ADRIAN 2015: The semantics of Chinese music. *Cognitive Linguistics Studies in Cultural Contexts* 5. Amsterdam: John Benjamins.
- TISSARI, HELI – SIIROINEN, MARI – VANHATALO, ULLA (tulossa 2017): Combining 'hate' and 'anger'. Investigations around the Finnish VIHA. Esitelmä, joka on hyväksytty konferenssiin ICLC-14 The 14th International Cognitive Linguistics Conference, Tartto 10.–14.7.2017.
- TUOVILA, SEIJA 2005: *Kun on tunteet. Suomen kielen tunnesanojen semantiikkaa*. Oulu: Oulun yliopisto.
- VANHATALO, ULLA 2002: "Naiset motkottaa aiheesta ja nalkuttaa syyttä". Kyselytestit verbien semanttisten sisältöjen arvioinnissa. – *Virittäjä* 106 s. 330–353.
- VANHATALO, ULLA – TISSARI, HELI – IDSTRÖM, ANNA 2014: Revisiting the universality of Natural Semantic Metalanguage. A view through Finnish. – *SKY Journal of Linguistics* 27 s. 67–94.
- VANHATALO, ULLA – TORKKI, JUHANA (tulossa 2017): Introducing the concept of the "65 words" to the public in Finland. – Cliff Goddard (toim.), *Minimal English for a global world. Improved communication using fewer words*. Palgrave Macmillan.
- WAWRZYŃIAK, JAN K. 2010: Native speakers, mother tongues and natural semantic metalanguages. – *Language Sciences* 32 s. 648–670.
- WIERZBICKA, ANNA 1972: *Semantic primitives*. Frankfurt: Athenäum.
- 1988a: Semantic primitives. A rejoinder to Murray and Button. – *American Anthropologist* 90 s. 686–689.
- 1988b: *The semantics of grammar*. Studies in Language Companion Series. Volume 18. Amsterdam: John Benjamins.
- 1994: Semantic primitives across languages. A critical review. – Cliff Goddard & Anna Wierzbicka (toim.), *Semantic and lexical universals*. Studies in Language Companion Series 25 s. 445–500. Amsterdam: John Benjamins.
- 1996: *Semantics, primes and universals*. Oxford: Oxford University Press.
- 1999: *Emotions across languages and cultures. Diversity and universals*. Cambridge: Cambridge University Press.
- 2003: *Cross-cultural pragmatics. The semantics of human interaction*. Toinen, laajennettu painos. Berlin: Mouton de Gruyter.
- 2006: *English. Meaning and culture*. Oxford: Oxford University Press.
- 2014: *Imprisoned in English. The hazards of English as a default language*. New York: Oxford University Press.

ZAMBLERA, FRANCESCO 2010: NSM Translator. http://www.vilnergoy.org/nsm/nsm-dalia-js/v2.o/nsm_dalia_2_o.html (10.2.2016).

Verkkoliite

Ks. artikkelin verkkoversio osoitteessa <https://journal.fi/virittaja>.

Kirjoittajien yhteystiedot:

Ulla Vanhatalo: etunimi.sukunimi@helsinki.fi

Heli Tissari: etunimi.sukunimi@english.su.se

Virittäjän kirjoituskilpailu 2017

Kilpailuun voivat osallistua ne, joiden kandidaatin- tai pro gradu -tutkielma käsittelee suomea tai sen sukukieliä. Kilpailukirjoituksessa esitellään jokin kiinnostava havainto ja perustellaan se. Aihepiiri ja näkökulma ovat vapaat.

Suosituspituus on noin 3 000 sanaa. Kilpailuun voi osallistua 31.8.2017 asti.

Parhaat kirjoitukset julkaistaan Virittäjässä ja parhaat palkitaan Virittäjän vuosikerralla!

Tarkemmat kirjoitusohjeet ovat Kirjoituskilpailu 2017 -otsikon alla Virittäjän verkkosivuilla <http://journal.fi/virittaja>.

Lisätietoa saa Yrjö Laurannolta (yrjo.lauranto@helsinki.fi).